

KADİM HİKMET

Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi

Kadim Hikmet, 8 (2023)

Sayfa: 01-20

Araştırma Makalesi / Researc Article

Yayın Süreci:

Geliş / Recieved: 18.05.2023

Kabul / Accepted: 04.06.2023

İBN ŞENEBÛZ VE İBN MÛCÂHİD DÖNEMİNDE KIRAAT TARTIŞMALARI

Doç. Dr. Hacı Önen

Dicle Üniversitesi-İlahiyat Fakültesi

<https://orcid.org/0000-0001-9528-0209>

hacionen@gmail.com

Özet

Kıraat ilmi ile ilgili tartışmalar, İslam dünyasında erken dönemden itibaren ortaya çıkmıştır. Kıraat ilminin tarihinde en hararetli ve ilginç tartışma İbn Şenebûz (ö. 328/939) ile İbn Mücâhid (ö. 324/936) arasında gerçekleşmiştir. Bu iki âlim arasındaki tartışmalar, şâz kıraatlar ile okumanın cevazı çerçevesinde şekillenmiş ve dönemin devlet ricali de bu tartışmalara dâhil olmuştur. İbn Şenebûz, şâz kıraatlar ile Kur'ân'ı okumakla tanınmış bir âlim iken, İbn Mücâhid sahih kıraatları savunarak İbn Şenebûz ile mücadele etmiştir. Bu çalışmada erken dönemde kıraat ilminin gelişimi ve İbn Mücâhid ile İbn Şenebûz arasında zuhur eden ihtilaflar mukayeseli bir şekilde ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kıraat, Âyet, İhtilaf, Sûre, Kur'ân

DISCUSSIONS ABOUT QIRAE IN THE PERIOD OF IBN SENEBUZ AND IBN MUCAHID

Abstract

Discussions about the science of qirae have emerged in the Islamic world from an early period. The most heated and interesting discussion in the history of the science of qirae took place between Ibn Senebuz and Ibn Mujahid. The discussions between these two scholars were shaped within the framework of the şâz qirae and the permissibility of reading, and the state dignitaries of the period were also included in these discussions. While Ibn Şenebûz was a scholar known for reciting the Qur'an with şâz qirae, Ibn Mujahid struggled with Ibn Senebuz by defending sound recitations. In this study, the development of the science of qirae in the early period and the conflicts that emerged between Ibn Mujahid and Ibn Senebuz are discussed in a comparative way.

Key Words: Qirae, Âyet, Dispute, Sûre, Qur'ân,

GİRİŞ

İslâmî ilimlerin genellikle hicrî ikinci ve üçüncü yüzyıldan itibaren tedvin edilmeye başlandığını söyleyebiliriz İslâmî ilimler ile ilgili bir takım tartışmalar erken dönemde ortaya çıkmıştır. Kıraat ilmi ile de ilgili tartışmalar da erken dönemde başlamıştır.

Kıraat tarihinde en şiddetli tartışmanın İbn Şenebûz ile İbn Mücâhid arasında gerçekleştiğini ifade edebiliriz. Bu iki âlim, hicrî üçüncü asrın ortaları ile dördüncü asrın başlarında Bağdat'ta yaşamıştır.

Bahsi geçen iki âlim arasındaki ihtilaflar, şâz kıraat ile okumanın cevazı çerçevesin ortaya çıkmıştır. İbn Şenebûz, Kur'ân'ı şâz kıraatlar ile okuma konusunda tanınmış bir âlimdi.¹ İbn Mücâhid ise, mütevatir kıraatları savunan bir âlim olarak tanınmıştı. İbn Mücâhid, kıraatları yediye ile sınırlandırarak bu alan önemli bir çalışma yapmıştır.

Bu çalışmamızın esas noktası İbn Mücâhid ve İbn Şenebûz arasındaki ihtilaflardır. Çalışmamızda öncelikle İbn Mücâhid ve İbn Şenebûz'un dönemine kadar kıraat ilminin gelişmesini genel hatları ile ele almaya çalışacağız.

¹ Şemsüddîn Ebî Abdillâh Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *M'arifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, thk. Tayyar Altıkulaç (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995), 2: 547.

A-İBN ŞENEBÛZ VE İBN MÛCÂHİD DÖNEMİNE KADAR KIRAAT TARİHİ

Kıraat ilmi, Kur'ân'ın okunmasını esas alması münasebetiyle, Kur'ân'ın nüzûlüyle ilişkili bir ilimdir. Kıraat ilmi, Kur'ân'ın nasıl okunması gerektiğini araştırma konusu yapmıştır.

Kur'ân'ın nasıl okunması gerektiğini ilk öğreten kişi şüphesiz Hz. Peygamber'dir. Bu öğretim sistemi daha sonra nesilden nesile devam edip, durmuştur. Bu durumda kıraat ilmi ile ilgili ihtilaflar erken dönemde ortaya çıkmış olmalıdır. Bu bölümde öncelikle kıraat ilminin erken dönemdeki gelişmesini genel hatlarıyla ele almaya çalışacağız.

1-Erken Dönemde Kıraat İlminin Durumu

Kıraat ilmi açısından ilk defa Kur'ân'ın ne zaman farklı kıratlarla okunduğu hususu önemlidir. Bunun için Hz. Peygamber döneminde söz konusu farklılıkların nasıl ortaya çıktığını araştırmak konuya açıklık kazandıracaktır.

Kur'ân'ın nüzûlünden itibaren onun eğitiminin başladığı bilinmekle beraber, farklı okunma vecihlerinin ne zaman gündeme geldiği tartışmalıdır. Kıraat farklılıklarının Kur'ân'ın yedi harf ile okunmasına izin verilmesi ile birlikte başladığını söylemek mümkündür. Yedi harf ruhsatı, Hz. Peygamber'in Medine'ye yerleşmesinden sonra, çevre kabilelerden insanların İslâm'a akın akın girmesiyle Kurân mesajının bu kimselere ulaşması amacına yönelik kolaylık ve ruhsat amaçlı bir müsaadeyi ifade eder.²

Genel kanaate göre Kur'ân'ın farklı şekillerde okunması yedi harf ile Kur'ân'ın okunmasına izin verilmesi ile başlamıştır.³ Nitekim Mustafa Kılıç bu konuya şöyle değinmiştir: “Özellikle yedi harf ile ilgili rivayetler değerlendirildiğinde, Hz. Peygamber'in Kur'ân'ın yedi harf üzere inzal edildiğini bildirdiği zamana kadar, büyük bir ihtimalle, Kur'ân'ın bu şekilde, tek bir harf (form) üzere okunduğu anlaşılmaktadır.”⁴

Buna göre kıraat farklılıkları, yedi harf olgusuyla başlamış ve Hz. Peygamber döneminden başlayarak devam etmiştir. Tarihsel açıdan Kur'ân nazil olurken, Medine döneminin son döneminde yedi harf ruhsatının verildiğini söyleyebiliriz. Bu arada ruhsata binaen vahiy lafızları, Hz. Peygamberin gözetiminde farklı şekillerde okunmaktaydı.⁵

² Mehmet Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü* (Ankara: Fecr Yayınları, 2005), 17.

³ Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân 'an Te'vili Âyi'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-İhyâ, ts.), 1/1: 16, 17.

⁴ Musrafa Kılıç, *Kıraat-Tefsir İlişkisi Zamahşerî Örneği* (İstanbul: İfav Yayınları, 2005), 61.

⁵ Mehmet Dağ, “İbn Mücâhid'in Kıraat Ekollerini Yedi İle Sınırlaması: Eleştirel Bir Yaklaşım”, *Ekev Akademi Dergisi* 10/27 (2006), 82.

Yedi harf ruhsatının Medine döneminin sonlarında verildiği için Mekke döneminde Kur'ân'ın farklı şekillerde okunmasına ihtiyaç duyulmamıştır. Ancak Medine döneminde Kur'ân okuma konusunda kolaylık olması için yedi harf ile Kur'ân'ın okunmasına izin verilmiştir. İbn Hacer, Kur'ân'ın önce Kureyş lehçesiyle indirildiğini, Arapların İslam'a girmesiyle ümmete kolaylık olması için bu ruhsatın verildiğini ifade etmiştir. İbn Hacer, bu kolaylığın hicretten sonra verildiğine delil olarak Ubeyy hadisinde geçen Hz. Peygamberin Cebrail ile Medine'de bir yer olan Edâtu Beni Ğifar'da buluşmasını göstermektedir.⁶

Sahabe döneminde kıraat ihtilafları yaygınlaşmıştır. Sahabe, bu konudaki ihtilaflı okuyuşları Hz. Peygamber'den öğrenmiştir. Sahabenin Kur'ân'ı farklı kıraatlar ile okumasının yedi harf ruhsatının verilmesiyle birlikte başladığını söyleyebiliriz.

Hz. Ebû Bekir döneminde birçok hafız/kurrâ sahabenin şehit düşmesi, Kur'ân'ın toplanmasını gerekli hale getirmiştir. Zira hafız sahabenin şehit olması, Kur'ân âyetlerinin kaybolma tehlikesini beraberinde getirmiştir.⁷ Hz. Ebû Bekir döneminde yapılan çalışma sayesinde Kur'ân'ın metin yapısı korunmuştur. Bu Mushaf'ta yedi harf veya kıraatlara ne kadar yer verildiği konusunda ihtilaf vardır. En azından bu konuda elimizdeki bilgilerin net olmadığını söyleyebiliriz.⁸

Hz. Osman dönemine gelindiğinde farklı sebepler neticesinde kıraatlar ile ilgili ihtilafların arttığı görülmüştür. Müslümanlar arasındaki kıraat ihtilafları Enes b. Malik'ten rivâyet edilen hadiste ortaya konmaktadır. Huzeyfe b. Yeman, Irak ve Şamlılarla birlikte 25/646 yıllarında Azerbeycan ve Ermenistan seferlerine komutanlık yapmış ve Müslümanlar arasındaki kıraat farklılıklarına şahitlik etmiş ve Hz. Osman'a gelip şöyle demiştir: “Ey Emirü'l-Mü'minin! Kitap hakkında Yahudiler ve Hıristiyanlar gibi ihtilafa düşmeden bu ümmetin imdadına yetiş.”⁹

Hz. Osman dönemindeki istinsah eylemi, tamamen kıraat farklılıklarının ve yedi harf okumalarının ortaya çıkardığı ihtilaftan kaynaklanmıştır. Maksadı ise, Mushaf'ın tam tertibinin yapılması yanında, yedi harfin sınırlanması ile fersî farklılıkların bütünüyle Mushaf'a

⁶ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bari Şerhu Sahihî'l-Buhârî* (Riyad: Daru's-Selam, 2000), 9: 36.

⁷ el-Askalânî, *Fethu'l-Bari Şerhu Sahihî'l-Buhârî*, 9: 14.

⁸ Dağ, “İbn Mücâhid'in Kıraat Ekollerini Yedi İle Sınırlaması: Eleştirel Bir Yaklaşım”, 83.

⁹ el-Askalânî, *Fethu'l-Bari Şerhu Sahihî'l-Buhârî*, 9: 15.

kaydedilmesidir. Bu yönüyle Hz. Osman dönemi, kıraat tarihinin ilk kırılma noktası olarak değerlendirilebilir.¹⁰

Tabiîn döneminde birçok önemli kurrâ yetişmiştir. Söz konusu kurrâlar arasında kıraat imamlarından Abdullah b. Kesir, Asım b. Ebi'n-Necud, Abdullah b. Amir ve Ebu Ca'fer bulunmaktadır.¹¹

Tabiîn dönemi, genelde Mushaf, özelde ise kıraat düzenlemesinin tamamlanmış olduğu bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Kur'ân ve kıraat bağlamında en büyük sorun lahn olgusudur. Bu dönemde Kur'ân kelimelerinin manayı etkileyecek kadar hatalı okunduğu ve bazı sahih okumaların lahn olarak algılandığı görülmüştür. Bu dönemde yanlış okumaların kıraat zannedildiğini söylemek mümkündür.¹²

Etbeu't-tabiîn döneminde sadece kıraat ilmi ile ilgilenen ve kıraatları tespit eden bir grup ortaya çıkmış, bunlar kıraat imamı olarak kabul edilmiştir. Buldukları şehirlerde kıraat ilmi, bu meşhur kurrâlardan alınmaya başlanmıştır.¹³ Önceki dönemlerde kıraatların tespit işlemi tamamlanmış olduğundan, artık bu dönemde sahih kıraatlar ile ilgili veya sahih kıraatın dışında kalan kıraatlar ile ilgili özel eserler verilmeye başlanmıştır.¹⁴

2-Tedvin Döneminde Kıraat İmi

Kıraat ilminin gelişimi temel olarak bazı safhalardan oluşmaktadır. Kıraat ilminin gelişimini, bu bölümde dönemler halinde ele almaya çalışacağız. Birinci dönemin başlangıçtan hicrî 60. yıla kadar süren dönem olduğunu söylemek mümkündür. Bu dönemde kıraatlar sözlü bir şekilde rivâyet edilmiştir. Bu durum Kur'ân'ın yazım çalışmalarının henüz tamamlanmamasından kaynaklanmış olmalıdır.

İkinci dönemin hicrî 60 ile 255 yılları arasındaki dönem olduğunu söyleyebiliriz. Bu dönem kıraatların zapt edildiği ve bu ilimle ilgili ilk teliflerin ortaya çıktığı dönemdir. Bu durumdan yola çıkarak hicrî I. ve II. yüzyıllarda kıraatların sözlü olarak aktarıldığını söylemek mümkündür.¹⁵

¹⁰ Dağ, "İbn Mücâhid'in Kıraat Ekollerini Yedi İle Sınırlaması: Eleştirel Bir Yaklaşım", 84.

¹¹ Ahmed Halid Şükrî vd., *Mukaddimat fi'l-Kıraat* (Ürdün: Daru Ammar, 2001), 58.

¹² Dağ, "İbn Mücâhid'in Kıraat Ekollerini Yedi İle Sınırlaması: Eleştirel Bir Yaklaşım", 84.

¹³ Şükrî vd., *Mukaddimat fi'l-Kıraat*, 55-57.

¹⁴ Dağ, "İbn Mücâhid'in Kıraat Ekollerini Yedi İle Sınırlaması: Eleştirel Bir Yaklaşım", 84.

¹⁵ Nebil b. Muhammed İbrahim Al İsmail, *İlmu'l-Kıraat: Neşe'tuh Etravuh Eseruh fi U'lumi's-Şeriyye* (Mektebetu Tevbe, 1419), 99-103.

Üçüncü dönem hicrî III. ve IV. yüzyıldadır. Farklı ilimlerin tedvininin başladığı hicrî III. yüzyılda kıraat ilminin de tedvini hız kazanmıştır. Hicrî III. asırda kıraatların sayısı, İbn Mücâhid (ö.324/936) tarafından *Kitabü's-Seb'a fi'l-Kıraat* adlı eserde yediye indirilmiştir.¹⁶

Kıraat ilmiyle ilgili ilk eserin Yahyâ b. Ya'amer (ö. 89/708 [?]) tarafından yazıldığı ileri sürülmüştür. İbn Ya'amer'in ilk kıraat kitabını yazan âlim olduğuna dair bilgi İbn Atiyye'nin eserinde yer almıştır. İbn Atiyye bu konuda şu bilgilere yer verir: Rivayet edilmiştir ki Mushaf'ın şekli ve noktalanması konusunda çalışma yapılmasını Abdumelik b. Mervân emretmiştir. O, Haccac'ı bu konu için Vasıt şehrinde görevlendirmiştir. Haccac bu konuda çalıştı ve hizipleri tespit etti. Haccac, Irakta iken bu konuda çalışmalarını için Hasan ve Yahyâ b. Ya'amer'e emir verdi. Bundan sonra Yahyâ b. Ya'amer, kıraat alanında bir kitap yazdı. Bu kitapta insanların ihtilaflarını, Mushaf hattına uygunsuz yazdı. İbn Mücâhid kendi kitabını yazıncaya kadar insanlar uzun süre bu eseri okudu.¹⁷

Her ne kadar İbn Atiyye, İbn Ya'amer'in kıraat alanında bir eser yazdığını söylese de İbn Ya'amer'den bahseden kaynaklarda da böyle bir esere yer verilmemektedir.¹⁸ Bu durumda bu eserin yazılmamış olma ihtimali yüksektir.

İbn Nedim, Ebân b. Tağlib (ö. 141/758) tarafından *Kitâbü'l-Kıraat* adlı bir eser yazdığını ifade etmiştir.¹⁹ Ancak eserle ilgili herhangi bir bilgi vermemiştir.

Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm (ö. 224/838) kıraat alanında ilk eser yazan âlim olarak kabul edilir. İbnü'l-Cezerî, kıraat alanında ilk eser yazan muteber imamın Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm olduğunu ifade etmiştir.²⁰

Kastalanî, Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın *Kitâbü'l-Kıraat* adlı eserinin, ilk kıraat eseri olduğunu ifade eder.²¹ Kastalanî, Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın *Kitâbü'l-Kıraat* adlı eserinde, yirmi beş kurrâ âlime yer verdiğini ifade eder.²²

¹⁶ Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs b. Mücâhid et-Temîmî İbn Mücâhid, *Kitabü's-Seb'a fi'l-Kıraat* (Beyrut: Dâru'l-Mea'rif, 2009).

¹⁷ Ebû Muhammed Abdülhak İbn Atiyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz* (Beyrût: Daru İbn Hazm, ts.), 27.

¹⁸ Celal Kırcâ, "İbn Ya'amer", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, ts. (Erişim 16 Ocak 2022).

¹⁹ Ebû'l-Ferac Muhammed Ebû Ya'kûb İshâk İbnü'n-Nedîm, *Kitabu'l-Fihrist li'bnî'n-Nedîm* (Beyrût: Daru'l-Marife, ts.), 276.

²⁰ Ebû'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr* (Beyrût: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2006), 33.

²¹ Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr el-Kastallânî, *Letâifü'l-İşârât li Fünûni'l-Kirâât* (Memleketü'l-Ğarbiyyetu's-Suudiyye: Merkazu'd-Dirasat, ts.), 1: 154.

²² el-Kastallânî, *Letâifü'l-İşârât li Fünûni'l-Kirâât*, 1: 154.

Ahmed b. Cübeyr el-Kûfî, (ö. 258/872) belli başlı merkezlerin her birinden beş imamın kıraatına yer verdiği bir kitap yazmıştır.²³ İsmâil b. İshak el-Mâlikî, (ö. 282/896) yirmi kıraatı konu alan bir eser yazmıştır.²⁴

İbn Cerîr et-Taberî, (ö. 310/923) *el-Cami'* adlı eserinde yirminin üzerinde imamın kıraatını toplamıştır.²⁵ Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed ed-Dâcûnî, (ö. 324/947) farklı kıraatlara yer verdiği bir eser yazmıştır.²⁶

İbn Mücâhid, (ö. 324/936) bu konuda bahsi geçen âlimleri *Kitabü's-Seb'a fi'l-Kıraat* adlı eseriyle takip etmiştir.²⁷

A-İBN ŞENEBÛZ VE İBN MÛCÂHİD'İN HAYATLARI VE KARŞILAŞMALARI

İbn Şenebûz ve İbn Mücâhid, aynı çağda yaşamış iki önemli âlimdir. Bu iki âlim akran olmalarına rağmen, aralarında bir çekişme olduğuna dair rivayetler nakledilmiştir. İbn Şenebûz meşhur Kurrâ İbn Mücâhid'le aynı dönemde, aynı şehirde/Bağdat'da yaşamıştır.²⁸

“İbn Şenebûz, meşhur Kurrâ İbn Mücâhid ile aynı hocalardan okumuş, kıraat öğrenmiş ve aynı çevrede yetişmişlerdi. Dolayısıyla birbirlerini çok iyi tanıyorlardı. Bağdat'ta ikisi de şeyhu'l-kurrâlık makamına yükselmişlerdi. Her ikisi de kıraat okutuyorlardı. Buna rağmen aralarında kıskançlık ve gizli bir çekişme vardı. Genel olarak akranlar arasında var olan kıskançlık ve çekememezlik bu iki âlim arasında da devam ediyordu.”²⁹

İbn Şenebûz, şâz kıraatlar ile Kur'ân okumayı caiz gördüğü için yargılanmıştır. Bu yargılama işi sırasında İbn Mücâhid de hazır bulunmuştur. İbn Şenebûz'un tövbe ettirilmesi ile ilgili olay 1 rebû'l-âhir 323 (10 mart 935) yılında meydana gelmiştir. İbn Şenebûz, önce yaptığı işi savunmuş, vezir, kadı ve İbn Mücâhid ile ilgili tahkir edici sözler söylemiştir. İbn Şenebûz, orada bulunanları cehaletle suçlamış ve onların kendisi gibi ilim yolculuğuna çıkmadığını ifade etmiştir. Vezir ona yedi defa vurulmasını emretmiştir. İbn Şenebûz, vezir için “Allah ellerini kessin, birliğini dağıtsın.” şeklinde beddua etmiştir. Bunun üzerine İbn Şenebûz'e eziyet

²³ İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr*, 33.

²⁴ İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr*, 33.

²⁵ İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr*, 33.

²⁶ İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr*, 33.

²⁷ İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr*, 33.

²⁸ Şemsuddîn Ebu'l-Hayr Muhammed b. el-Cezerî İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye fi Tabakati'l-Kurrâ* (Beyrût: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1932), 2: 51.

²⁹ Abdülmecit Okcu, “İbn Şenebûz: Hayatı, Kırâat İlmindeki Yeri ve Resmi Hatta Muhalif Okuyuşları” 42 (2014), 2.

edilmiş ve zorla tövbe ettirilmiştir. Onun Bağdat'a girmesine izin verilmemiş, Basra'ya gönderildiği de söylenmiştir.³⁰

Bu olayın etkisiyle İbn Şenebûz, İbn Mücâhid'i cehaletle suçlamıştır. İbn Şenebûz, İbn Mücâhid'i kıraat ilmini bilmemekle suçlamıştır.³¹

1-İbn Şenebûz'un (Ö. 328/939) Hayatı

İbn Şenebûz'un adı, İbn Şenebuz Ebu'l-Hasan Muhammed b. Ahmed b. Eyyûb b. es-Salt el-Bağdâdî el- Mukrî şeklindedir.³² "İbn Şenebuz, 248 (862) yılı civarında doğdu. Üçüncü cediti Şenebûz'a nisbetle İbn Şenebûz künyesiyle meşhur oldu, ayrıca Şenebûzî nisbesiyle de anıldı. Kıraat ve hadis tahsili için Humus, Dımaşk ve Mısır gibi yerlere seyahatler yaptı; mücâvir olarak iki yıl Mekke'de kaldı".³³

İbn Şenebûz, Irak'ın kıraat âlimi olarak bilinir.³⁴ İbn Şenebûz, ilim sahibi, güvenilir bir üstat olarak bilinirdi. O, kıraat ilmini öğrenmek için seyahat eden bir âlimdi.³⁵

İbn Nedîm, (ö.385/995) İbn Şenebûz'un İbn Mücâhid'e düşman olduğunu, onunla ünsiyet edemediğini nakleder. Ebû Muhammed Yusuf es-Seyrâfî, onun ilmi az, lahnı çok birisi olduğunu söyler.³⁶

İbn Şenebûz, İbn Mücahit'ten ders alanlara ders vermezdi. Kendisine gelen talebelere daha önceden kimlerden okuduğunu sorar ve eğer İbn Mücahit'ten okuduğunu öğrenirse, o öğrenciyi okutmazdı. İbn Şenebûz, İbn Mücâhid hakkında şöyle diyordu: İbn Mücâhid, bu ilme susayan biridir, bu ilmi bilmez. Bu ilmin tozu dahi onun ayaklarına değmemiştir.³⁷

İbn Şenebûz, hem meşhur hem de şâz kıraatlar ile okurdu.³⁸ İbn Şenebûz, namazda isnadı sahih ise İbn Mesud ve Ubeyy'in Mushaf'ını okumayı caiz görüyordu.³⁹ İbn Şenebûz, resmi Mushaf'a muhalif olan şâz kıraatlarla okumayı caiz görürdü. Zehebî bu konuda şu görüşü ifade eder: Eski ve yeni âlimler arasında şâz kıraatlarla okumak ihtilafli bir konudur.⁴⁰

³⁰ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye fî Tabakati'l-Kurrâ*, 2: 51.

³¹ ez-Zehebî, *M'arifetü'l-Kurrâ'i'l-Kibâr*, 2: 546.

³² İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye fî Tabakati'l-Kurrâ*, 2: 49.

³³ Tayyar Altıkulaç, "İbn Şenebûz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, ts. (Erişim 06 Ocak 2022).

³⁴ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye fî Tabakati'l-Kurrâ*, 2: 49.

³⁵ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye fî Tabakati'l-Kurrâ*, 2: 49.

³⁶ İbnü'n-Nedîm, *Kitabu'l-Fihrist li'bni'n-Nedîm*, 34.

³⁷ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye fî Tabakati'l-Kurrâ*, 2: 51.

³⁸ ez-Zehebî, *M'arifetü'l-Kurrâ'i'l-Kibâr*, 2:547.

³⁹ ez-Zehebî, *M'arifetü'l-Kurrâ'i'l-Kibâr*, 2: 548.

⁴⁰ ez-Zehebî, *M'arifetü'l-Kurrâ'i'l-Kibâr*, 2: 547.

İbn Şenebûz'un kıraatla ilgili görüşlerini doğru bulmayanlar, bir heyetle bir meclis toplamıştır. Bu mecliste Irak şeyhü'l-kurrâsı Ebû Bekir İbn Mücâhid, Vezir Ebi Ali İbn Mukle, âlimler ve kadılar vardı. Onun hakkında bir tutanak yazıldı. Ona itiraf ettirdikten sonra tövbe ettirildi.⁴¹

İbn Şenebûz, İbn Mukle'nin emriyle kamçılanmış, bundan böyle şâz Kıraatları okumayacağına dair söz alınıp, tövbe ettirilmiştir. Bu durum bir tutanakla tespit edilerek orada bulunanlar tarafından imzalanmıştır.⁴²

İbn Şenebûz'un vezir İbn Mukle'nin için beddua ettiği ve bu bedduanın kabul edildiği rivayet edilmiştir. Kaynaklarda İbn Mukle'nin elinin kesildiği, yurdunun harap edildiği ve bir süre hapiste tutulduğu ifade edilmiştir.⁴³

İbn Şenebûz, 3 safer 328'de (19 kasım 939) Bağdat'ta vefat etmiştir.⁴⁴ "Ebû Bekir es-Sûlî ve İbnü'n-Nedîm onun hapiste öldüğünü yazmışlardır. Ebû Amr ed-Dânî *et-Teysîr*'inde, Ahvâzî ve diğer bazı müellifler kıraate dair eserlerinde İbn Şenebûz'un rivayetlerine güvenmiş, Zehebî onu "şeyhü'l-mukriîn, sikâ, sadûk, emîn" gibi ifadelerle nitelendirmiştir. İbn Şenebûz'un kaynaklarda *Kitâbü Mâ Hâlefe fihî İbn Kessîr Ebâ 'Amr, Kırâ 'atü 'Alî, İhtilâfî'l-kurrâ', Şevâzzü'l-kırâ 'ât ve Kitâbü İnfirâdâtih* adlı eserleri zikredilmektedir."⁴⁵

2-İbn Mücâhid'in (Ö. 324/936) Hayatı

İbn Mücâhid'in ismi, Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs b. Mücâhid et-Temîmî el-Bağdadî şeklindedir. İbn Mücâhid, rebülâhir ayının 245'inde (Temmuz 859) Bağdat'ın Sûku'l-a'taş adlı mahallesinde doğdu, bu mahalleye nisbetle A'taşî diye de anılır.⁴⁶

İbn Mücâhid, çocukluğundan itibaren Kur'an'ın hıfzı ve ilimlerin tahsiliyle meşgul olmuş önemli bir âlimdir.⁴⁷ İbn Mücâhid, Ebü'z-Za'râ Abdurrahman b. Abdûs'tan Kur'an ve kıraat dersleri aldı ve bu zattan arz yoluyla Nâfi' b. Abdurrahman'ın kıraati için yaklaşık yirmi; Ebû Amr b. Alâ, Hamza b. Habîb ve Ali b. Hamza el-Kisâî Kıraatları için de birkaç hatim indirdi.⁴⁸

⁴¹ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye fî Tabakati'l-Kurrâ*, 2: 51.

⁴² Altıkulaç, "İbn Şenebûz".

⁴³ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye fî Tabakati'l-Kurrâ*, 2: 51.

⁴⁴ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye fî Tabakati'l-Kurrâ*, 2: 52.

⁴⁵ Altıkulaç, "İbn Şenebûz".

⁴⁶ ez-Zehebî, *M'arifetü'l-Kurrâ'i'l-Kibâr*, 2: 533.

⁴⁷ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a fî'l-Kıraat*, 13.

⁴⁸ ez-Zehebî, *M'arifetü'l-Kurrâ'i'l-Kibâr*, 533; İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a fî'l-Kıraat*, 13.

İbn Nedim, İbn Mücâhid'in kendi asrında mümtaz biri olduğunu ifade eder. İbn Mücâhid, Kıraat ve Kur'ân ilimlerini bilen faziletli, ilim sahibi ve güzel ahlakıyla tanınan bir âlimdi.⁴⁹

İbn Mücâhid kıraat alanında meşhur olmuş ve birçok kişi ondan kıraat almak için ders almıştır.⁵⁰ Zehebî, İbn Mücâhid'ten sika diye söz eder.⁵¹ İbn Mücâhid, şâz kıraatlarla okuyanlarla mücadele etmiştir. Konuyu siyasî otoritenin müdahalesini sağlayacak noktaya kadar taşıyarak, İbn Şenebûz'un şâz kıraatları okuması ile mücadele etmiştir.⁵²

Kıraat ilmini Yahyâ b. Mübârek el-Yezîdî'nin talebesi Ebû Eyyûb el-Hayyât'tan tahsil etmiş olan Abdullah b. Kesîr el-Müeddib ve Halef b. Hişâm'ın râvisi İdrîs b. Abdülkerîm'den bu alanda istifade etti. Hicrî 279 (893) yılında hac maksadıyla gittiği Mekke'de birkaç gün Kunbül'ün evinde kalarak ondan Ebû Ma'bed İbn Kesîr'in kıraatını öğrendi.⁵³

İbn Mücâhid'in ilim yolculuğuna çıkmadığına dair iddialar yanlıştır. İbn Mücâhid, Mekke, Medine, Kufe, Basra ve Dimeşk'e ilim yolculuğu için gitmiştir.⁵⁴ İbn Mücâhid, kendi döneminde şeyhu'l-kurra olarak tanınıyordu.⁵⁵ İbn Mücâhid, 324/936 yılında vefat etmiştir.⁵⁶

A-İBN ŞENEBÛZ VE İBN MÛCÂHİD'İN KIRAAT ÇALIŞMALARI VE TARTIŞMALARI

İbn Şenebûz ve İbn Mücâhid arasındaki kıraat ihtilafları temelde şâz kıraatlar çerçevesinde devam etmiştir. İbn Mücâhid, İbn Şenebûz ve İbn Miksem gibi şâz kıraatlarla okuyan kimselerle mücadele etmiştir.

İbn Şenebûz'un, Mushaflara aykırı sahabe okuyuşları ile yedi harf ruhsatından kaynaklanan müteradif okumalara cevaz verdiği ve bunları namazda okuduğu ileri sürülmüştür.⁵⁷

⁴⁹ İbnü'n-Nedîm, *Kitabu'l-Fihrist li'bnî'n-Nedîm*, 34.

⁵⁰ İbn Mücahid, *Kitabü's-Seb'a fi'l-Kıraat*, 15.

⁵¹ ez-Zehebî, *M'arifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, 2: 535.

⁵² İbn Mücahid, *Kitabü's-Seb'a fi'l-Kıraat*, 15.

⁵³ Tayyar Altıkulaç, "İbn Mücâhid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, ts. (Erişim 06 Ocak 2022).

⁵⁴ İbn Mücahid, *Kitabü's-Seb'a fi'l-Kıraat*, 13.

⁵⁵ Yakût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ* (Beyrût: Daru'l-Ğarb, 1993), 2: 520.

⁵⁶ İbn Mücahid, *Kitabü's-Seb'a fi'l-Kıraat*, 15.

⁵⁷ Dağ, "İbn Mücâhid'in Kıraat Ekollerini Yedi İle Sınırlaması: Eleştirel Bir Yaklaşım", 86.

Bu dönemde bazı âlimlerin de İbn Şenebûz'dan etkilendiklerini söyleyebiliriz. Zehebî, İbn Miksem'in, İbn Şenebûz'un izinde gittiğini ifade eder.⁵⁸ Bu dönemde Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Ya'kûb el-Attâr el-Bağdâdî, İbn Miksem'in (ö. 354/965) de şâz kıraatları okuduğuna dair rivayetler aktarılmıştır. İbn Miksem'in, Mushaf hattına uygun olan bir kelimenin her vecih ile okunabileceğini iddia ettiği belirtilmektedir.⁵⁹

Zehebî, İbn Miksem'e nisbet edilen şu görüşü aktarır: “Hat-ı Osman'a muvafık olan her kıraat ile okumak caizdir.”⁶⁰ Bu görüşten de anlaşıldığı gibi İbn Miksem, sahih sened ve Arap diline uygunluk şartlarını göz ardı etmiştir. Özellikle kıraatın sıhhat şartlarından biri olan sahih senedin İbn Misem tarafından ihmal edildiği anlaşılmaktadır.

Zehebî, İbn Miksem ile ilgili şu rivayeti aktarır: İbn Miksem, Umuma muhalif okuyuşları tercih ediyordu. Bu konu araştırıldı, onun her hangi bir delili olmadığı için tövbe ettirildi. Dayak için tutuklanınca kendi görüşünden vaz geçti. İbn Mucâhid'e onun görüşlerinin red edilmesi hususu soruldu. İbn Mucâhid onun görüşlerini red etti. İbn Miksem, İbn Mucâhid hakkında şöyle dedi: İbn Mucâhid kadar kimsenin üzerimde minneti yoktur. O, İbn Mucâhid'in vefatından sonra tekrar eski görüşüne döndü.⁶¹

İbn Şenebûz ve İbn Mucâhid arasındaki kıraat tartışmalarının anlaşılması için öncelikle İbn Şenebuz'un okuduğu şâz kıraatları araştırmak konuyu aydınlatmaya yardımcı olacaktır. Biz de öncelikle İbn Şenebûz'un okuduğu bazı şâz kıraatları incelemeye çalışacağız.

1-İbn Şenebûz'un Okuduğu Şâz Kıraatlar

İbn Şenebûz'un, kendi döneminde okuduğu şâz kıraatlarla tanınmış bir âlim olduğunu söyleyebiliriz. İbn Şenebûz, senedi sahih olan her kıraatın, Mushaf hattına muhalif olsa da okunmasına cevaz verir, namazda ve namaz dışında okurdu. Hatta mihrapta namaz kıldırırdı.⁶²

İbn Şenebûz, bazen müteradif kelimeleri birbirinin yerine okumuştur. Söz gelimi İbn Şenebûz, 8/ Enfâl sûresinin 73. âyetini (وَالَّذِينَ كَفَرُوا بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ أَلَّا تَفْعَلُوهُ تَكُنْ فِتْنَةٌ فِي الْأَرْضِ)

وَالَّذِينَ كَفَرُوا بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ أَلَّا تَفْعَلُوهُ تَكُنْ فِتْنَةٌ فِي الْأَرْضِ) (وَفَسَادٌ كَبِيرٌ)

kurmazsanız yeryüzünde bir fitne ve büyük bir bozulma olur.” şâz kıraatla okumuştur. İbn

⁵⁸ ez-Zehebî, *M'arifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, 2: 598.

⁵⁹ Dağ, “İbn Mucâhid'in Kıraat Ekollerini Yedi İle Sınırlaması: Eleştirel Bir Yaklaşım”, 86.

⁶⁰ ez-Zehebî, *M'arifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, 2: 598.

⁶¹ ez-Zehebî, *M'arifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, 2: 598.

⁶² Okcu, “İbn Şenebûz: Hayatı, Kıraat İlmindeki Yeri ve Resmi Hatta Muhalif Okuyuşları”, 4.

Şenebûz, bu âyeti (تَكُنْ فِتْنَةً فِي الْأَرْضِ وَفَسَادٌ عَرِيضٌ) şeklinde okumuş, (كَبِيرٌ) kelimesinin yerine (عَرِيضٌ) kelimesini koymuştur.⁶³ Bu kıraat Hz. Peygambere nispet edilmiş, ancak bu kıraat Mushaf hattına uygun değildir.⁶⁴

İbn Şenebûz, bu okuyuşuyla âyeti müteradif kelimeyle okumuştur. Oysa âyetleri müteradif ile okumak kıraat ilminde caiz görülmemiştir. Müteradif okumalar yedi harf ruhsatı sonucu ortaya çıkmıştır. Ancak daha sonraki dönemlerde bu tür okumalar nesh edilmiştir. Bundan dolayı müteradif okumalar, kıraat ilmi içinde değerlendirilmemiştir.

İbn Şenebûz, 2/Âl-i İmrân sûresinin 104. âyetini (وَلَتَكُنَّ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ) (بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ) “İçinizden hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir.” şâz kıraatla okumuştur. İbn Şenebûz, bu âyeti (وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَ يَسْتَعِينُونَ اللَّهَ عَلَي مَا آصَاهُمْ) şeklinde okumuş, (و يَسْتَعِينُونَ اللَّهَ عَلَي مَا آصَاهُمْ) kısmını âyete eklemiştir. Mushaf hattına muhalif olan bu okuyuş, Ebî A’v’n es-Sakafî tarafından Hz. Osman’a nisbet edilmiştir.⁶⁵

Bu kıraatta İbn Şenebûz, Mushaf’ta olmayan bir kısmı âyetin bir kısmıymış gibi okumuştur. Bu durumda âyete ekleme yapılmış olur. İbn Şenebûz’un bu okumasını kıraat olarak değerlendirmek mümkün değildir.

İbn Şenebûz, 25/ el-Furkân sûresinin 77. âyetini (قُلْ مَا يَعْزُبُ عَنْكُمْ رَبِّي لَوْلَا دُعَاؤُكُمْ فَقَدْ كَذَّبْتُمْ فَسَوْفَ يَكُونُ لِزَامًا) “De ki: “Kulluğunuz ve niyazınız olmasa Allah size ne diye değer versin! (Ey inkârcılar!) Siz O’nun dinini yalan saydığınız için bunun günahı artık yakanızı bırakmayacak!” şâz kıraat ile okumuştur. İbn Şenebûz, bu âyeti şöyle okumuştur: (فَسَوْفَ يَكُونُ) (لِزَامًا فَقَدْ كَذَّبَ الْكَافِرُونَ) İbn Şenebûz, bu âyete hem fiilin lafzını farklı okumuş hem de kafirun

⁶³ ez-Zehebî, *M’arifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr*, 2: 552.

⁶⁴ Esiruddin Muhammed el-Endelûsî Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhît fi’t-Tefsîr* (Beyrût: Daru’l-Fikr, 2002), 5: 359; ez-Zehebî, *M’arifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr*, 2: 552.

⁶⁵ et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân ‘an Te’vili Âyi’l-Kur’ân*, 1/4: 52; ez-Zehebî, *M’arifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr*, 2: 551.

kelimesini âyete eklemiştir.⁶⁶ Bu okuyuş Sahabeden İbn Abbâs, İbn Mesûd ve İbnü’z-Zübeyr’e nisbet edilmektedir. Ebû Hayyân’a göre, bunlar Kur’ân’dan olmayıp tefsir bağlamında açıklamalardan ibarettir.⁶⁷

İbn Şenebûz, bu kıraat ile hem hat-ı Osman’a muhalif davranmış, hem de tefsir kabilinden açıklamaları kıraat gibi okuyarak âyete ekleme yapmıştır. Bu tür uygulamalar kıraat ilmine muhaliftir.

İbn Şenebûz, 34/ Sebe’ sûresinin 14. âyetini (فَلَمَّا قَضَيْنَا عَلَيْهِ الْمَوْتَ مَا دَلَّهُمْ عَلَىٰ مَوْتِهِ إِلَّا (دَابَّةُ الْأَرْضِ تَأْكُلُ مِنسَاتِهِ فَلَمَّا خَرَّ تَبَيَّنَتِ الْجِنُّ أَن لَّو كَانُوا يَعْلَمُونَ الْغَيْبَ مَا لَبِثُوا فِي الْعَذَابِ الْمُهِينِ)⁶⁸ Ebû Hayyân “Süleyman’ın ölümüne hükmettiğimizde, öldüğünü, ancak asâsını kemiren ağaç kurdu göstermişti. Süleyman’ın cesedi yere yıkılınca ortaya çıktı ki, eğer cinler gaybı bilmiş olsalardı o aşağılayıcı eziyete katlanıp durmazlardı.” şâz kıraat ile okumuştur. İbn Şenebûz, bu âyeti şöyle okumuştur: (فَلَمَّا خَرَّ تَبَيَّنَتِ الْأَنْسُ أَنَّ الْجِنُّ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ الْغَيْبَ مَا لَبِثُوا حَوْلًا)⁶⁸ Ebû Hayyân bunun Mushaf hattına uymadığını ve dolayısıyla şâz olduğunu ifade eder.⁶⁹

İbn Şenebûz, 111/ Tebbet sûresinin 1. âyetini (تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ وَتَبَّ) şâz kıraat ile okumuştur. İbn Şenebûz, bu âyeti şöyle okumuştur: (تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ وَقَدْ وَتَبَّ)⁷⁰ Bu okuyuş şekli de Mushaf hattına uymayan şâz kırâatlardandır.

İbn Şenebûz, 62/el-Cuma sûresinin 9. âyetini (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمٍ) (الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ وَذَرُوا الْبَيْعَ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ)⁷⁰ “Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrı yapıldığında Allah’ı anmaya koşun ve alışverişi bırakın. Bilerseniz, bu sizin

⁶⁶ ez-Zehebî, *M’arifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr*, 2: 551.

⁶⁷ Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhît fi’t-Tefsîr*, 8: 138.

⁶⁸ ez-Zehebî, *M’arifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr*, 2: 551.

⁶⁹ Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhît fi’t-Tefsîr*, 8: 532.

⁷⁰ ez-Zehebî, *M’arifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr*, 2: 551.

için çok hayırlıdır.” şâz kıraat ile okumuştur. İbn Şenebûz, bu âyeti şöyle okumuştur: (فامضوا)

(إلى ذكر الله)⁷¹

Sahabe ve tabiî’den âyeti bu şekilde okuyanlar olmuştur. Ancak bu kıraat resm-i Mushaf’a uymayan bir kıraattır. Bu kıraatın, âyetin tefsiri mahiyetinde olma ihtimali vardır.⁷² Bu kıraat ile okumak doğru değildir. Bu kıraat Kur’ân’ın cem’ edilmesinden önceki döneme ait müteradif okumalardandır.⁷³

Sonuç olarak İbn Şenebûz, bazen âyetlere eklemeler yapmış, bazen müteradif ile okumuş, bazen tefsir kabilinden açıklamaları kıraat gibi okumuştur. İbn Şenebûz’un okuduğu şâz kıraatların okunmasının doğru olmadığı ortadadır. İbn Şenebûz’un okuduğu kıraatların genel olarak Kur’ân’ın lafzının mevsukiyetine aykırı olduğu ortadadır. Bu münasebetle âlimler bu tür okumaları şiddetle eleştirmiştir.

Kıraatların sahih kabul edilmesi için üç şartı barındırması gerekir. İbnü’l-Cezerî, en-Neşr adlı kitabında kıraatları sahih olması için taşıması gereken şartları şöyle sıralar: “Bir vecihle bile olsa Arap diline uyan, ihtimalli dahi olsa Hz. Osman Mushaflarından birine uyan ve senedi sahih olan her kıraat, inkârı helal olmayan ve reddi caiz olmayan sahih bir kıraattır.”⁷⁴

İbn Şenebûz’un özellikle hatt-ı Osman şartını ihmal ettiği gözlenmektedir. Oysa bu şart kıraat ilminde önemlidir. Nitekim Taberî, kıraatların resm-i Mushaf’a uygun olması gerektiğini şu sözlerle dile getirmiştir: “Manada muvafık olan ve kurrânın kıraatında ihtilaf ettiği kıraatlarda, hatt-ı Mushaf’a muhalif olma dışında, iki kıraattan birini diğerinden ayıran bir delalet yoksa resm-i Mushaf’a muvafık olan kıraatın tercih edilmesi gerekir.”⁷⁵

1-İbn Şenebûz’un Şâz Kıraatları Okumasının Sebep ve Sonuçları

İbn Şenebûz, kendi döneminin önemli bir âlimi olarak biliniyordu. Ele aldığımız örneklerden de anlaşıldığı gibi onun namazda şâz kıraatları okumakla meşhur olduğu da açıkça bilinmektedir.

İbn Şenebûz, özellikle sahabe’den İbn Mesûd, Ubey b. K’ab, Hz. Ali gibi özel Mushaflara sahip olan sahabilerin Mushaflarındaki metinleri ve okuyuşlarını tercih ediyordu.

⁷¹ ez-Zehebî, *M’arifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr*, 2: 550.

⁷² Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhît fi’t-Tefsîr*, 10: 175.

⁷³ Okcu, “İbn Şenebûz: Hayatı, Kıraat İlmindeki Yeri ve Resmi Hatta Muhalif Okuyuşları”, 14.

⁷⁴ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr fi’l-Kırâati’l-Aşr*, 15.

⁷⁵ et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân ‘an Te’vili Âyi’l-Kur’ân*, 1/2: 396.

Bu okuyuşlar ya Mushaf cem edilmezden önceki döneme ait ruhsatlardı ya da sahabenin kendilerine özgü açıklamalarıdır. Bunlar tefsirî mahiyet arz eden açıklamalardır.”⁷⁶

İbn Şenebûz’un şâz kıraatlarla okumayı tercih etmesinin farklı sebepleri olabilir. Şâz kıraatlarla okumak onun kendi görüşü ve tercihi olduğu anlaşılmaktadır. Onun şâz kıraatlar ile okuma hususunda ısrar etmesinin sebeplerinden biri, bu kıraatların sahabeden rivayet edilmesi olabilir.

İbn Şenebûz’un şâz kıraatlarla okumasının diğer sebebi İbn Mücâhid’e muhalif olma düşüncesi olabilir. Zira İbn Şenebûz’la İbn Mücâhid aynı çağda ve şehirde (Bağdat’ta) yaşamışlardır. Aynı hocalardan okudukları da kaydedilmektedir. Arkadaşlar arasında olan çekişme bu iki âlim arasında da vardı. Hatta bu çekişme düşmanlığa kadar varmıştı. Öyle ki İbn Şenebûz daha önce İbn Mücâhid’den okuyan talebeleri dahi okutmuyor, onları talebeliğine kabul etmiyordu. Üstelik İbn Mücâhid şehir kurrâsına ait yedi kırâatı da cem etmiş ve kurrâlıkta bir adım öne geçmişti. Aynı şekilde yönetimden özellikle de vezir İbn Mukle’den destek görüyordu. İşte İbn Şenebûz bütün bu sebeplerden ötürü İbn Mücâhid’e nisbet olsun diye onun cem ettiği yedinin dışında kalan şâz kıraatları okumuş olabilir.⁷⁷

“İbn Şenebûz’un kimi yerlerde şâzları tercih etmesi Kunbul’dan okumasına bağlanabilir. Çünkü o Kunbul’un yaşlılık döneminde ondan okumuştur. Mekte’ye ondan okumaya üç arkadaş beraber gitmişler fakat Kunbul’un hata yaptığını görünce ondan okumamışlardır. Ancak İbn Şenebuz, ondan okumaya devam etmiş ve Kur’ân’ın tümünü okumuştur. Muhtemel hataları ondan ileri gelebilir.”⁷⁸

Sonuç itibariyle İbn Şenebûz zamanında kıraat ilmi henüz sistemleşmemişti. Sahabeden nakl edilen ve henüz toplumda yaygın olan okuma şekillerini İbn Şenebûz öğrenmiş ve uygulamıştır. Ancak İbn Şenebûz, kendisine yapılan uyarı ve eleştirileri dikkate almadığı anlaşılmaktadır. İbn Mücâhid bu durumun önüne geçmek için siyasî iradeyi kendi yanına almıştır.

3-İbn Mücâhid’in Kıraatları Yedi İle Sınırlandırması

“Hatîb el-Bağdâdî ile Zehebî’nin sika diye söz ettiği ve Sa’leb Ahmed b. Yahyâ en-Nahvî’nin kendi zamanında Allah’ın kitabını İbn Mücâhid’den daha iyi bilen bir kimsenin kalmadığını söyleyerek övdüğü İbn Mücâhid’in kıraat ilmine yaptığı en önemli katkı, meşhur

⁷⁶ Okcu, “İbn Şenebûz: Hayatı, Kırâat İlmindeki Yeri ve Resmi Hatta Muhalif Okuyuşları”, 15.

⁷⁷ Okcu, “İbn Şenebûz: Hayatı, Kırâat İlmindeki Yeri ve Resmi Hatta Muhalif Okuyuşları”, 15.

⁷⁸ Okcu, “İbn Şenebûz: Hayatı, Kırâat İlmindeki Yeri ve Resmi Hatta Muhalif Okuyuşları”, 17.

ve mütevâtir kabul edilen kıraatları, konunun otoritelerini ikna edecek kurrâ seçimiyle (Nâfi‘ b. Abdurrahman, Ebû Amr b. Alâ, Abdullah b. Âmir, Abdullah b. Kesîr, Âsım b. Behdele, Hamza b. Habîb, Ali b. Hamza el-Kisâî) *Kitâbü’s-Seb‘a fi’l-Kırâ’ât* adlı eserinde bir araya getirmiş olmasıdır. İbn Mücâhid’den önce, içlerinde bu yedi kurrânın da yer aldığı daha çok sayıda imamın kıraatı Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm ve İbn Cerîr et-Taberî gibi müellifler tarafından bir araya getirilmişse de bunlardan hiçbiri onun eseri kadar kabul görmemiş, gelecek nesillerde yayılma şansı bulamamıştır.⁷⁹

“Bu eseriyle İbn Mücâhid meşhur yedi kıraatı ilk defa bir araya getirmiş, “Kur’ân yedi harf üzere nâzil oldu.” meâlindeki hadiste “yedi harf ile yedi kıraat kavramı arasında karışıklığa yol açtığı ileri sürülerek bazı âlimler tarafından eleştirilmiş olsa bile “yediyi yedi yapan müellif” olarak literatürde yerini almıştır. İbn Mücâhid eserine aldığı yedi kurrâdan bazıları sebebiyle de tenkit edilmiş ve meselâ İbn Âmir’in yerine A‘meş’i, Hamza b. Habîb yerine Ya‘kûb el-Hadramî’yi tercih etmesinin daha doğru olacağı ileri sürülmüştür. Ancak eserin şöhreti günümüze kadar ulaşmış, sahih ve mütevâtir kabul edilen yedi kıraatin ilk kaynağı olma vasfını korumuştur. Eserin üne kavuşmasında, hadiste geçen “yedi” sayısı ile İbn Mücâhid’in bu seçimindeki sayının aynı olmasının da tesiri bulunduğunu düşünmek mümkündür.⁸⁰

“İbn Mücâhid ayrıca şâz sayılan kıraatları okuyanlarla mücadele ederek onları bu tutumlarından vazgeçirmeye çalışmış, konuyu siyasî otoritenin müdahalesini sağlayacak noktaya kadar taşıyarak, İbn Şenebûz ve İbn Miksem el-Attâr gibi Abdullah b. Mes‘ûd, Übey b. Kâ‘b ve diğer bazı sahâbîlerden rivayet edilen şâz Kıraatları icra eden kurrânın engellenmesini sağlamıştır.”⁸¹

İbn Mücâhid kendi döneminde kıraat ilminin durumu hakkında bilgi vermektedir. İbn Mücâhid’e göre, bazı Kur’ân hafızları, kıraatlar ve onların dilsel karakterini bilirken; Arap lehçelerine vakıf ve okumalarının naklî referanslarını değerlendirebilecek yetiye ve kabiliyete sahipti. Bazıları ise dilbilim uzmanıydı ve lahn yapmazdı. Bunun dışında ilimleri yoktu. Bazıları kuralları ihlal derecesinde tilavet yanlış yapmakta ve hatta bazıları Kur’ân’ı ezbere okumasına rağmen dilbilim inceliklerini bilmediği için benzer âyetlerde yanlış yapmaktaydı.⁸²

⁷⁹ Altıkulaç, “İbn Mücâhid”.

⁸⁰ Altıkulaç, “İbn Mücâhid”.

⁸¹ Altıkulaç, “İbn Mücâhid”.

⁸² İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-Seb‘a fi’l-Kırâat*, 45.

İbn Mücâhid, sahihi ile şâzı ile muhtelif kıraatların yaygınlaştığı bir ortamda, liyakatsiz kişilerin kıraatlar konusundaki tavırlarına son vermek ve şâz kalmış okumaları saf dışı bırakmak amacıyla bu eserini kaleme almıştır.⁸³

İbn Mücâhid'in kıraatları sınırlandırmasının önemli bir sebebi de kendi dönemindeki bazı âlimlerin kıraatlara yaklaşımıydı. Daha önce ifade ettiğimiz gibi İbn Şenebûz ve İbn Miksem şâz kıraatlarla Kur'ân'ı okuyorlardı, bu durum tepkilere sebep oluyordu. İbn Mücâhid, yaptığı çalışmalarla, şâz kıraatlarla okumanın önüne geçmeye çalışmıştır.

“Zaten sayının hayli kabarık olması, kıraatlar ve kurrâ arasında ihtilafın ve tartışmanın istenilmeyen seviyeye çıkmasında etkili olmuştur. Bu nedenle İbn Mücâhid ve sonradan gelenler, yedi kıraat imamını, kıraatlar konusundaki maharetlerini, halkın kendilerine olan teveccühünü, dînî yönden ihlas ve takvalarını ve daha önemlisi kendilerinin diğer imamlara göre temayüzlerini dikkate alarak öne çıkartmışlardır.”⁸⁴

3-İbn Mücâhid'in Kıraatları Sınırlandırması İle İlgili Eleştiriler

İbn Mücâhid'in kıraatları yedi ile sınırlandırması ile ilgili bazı eleştiriler yapılmıştır. İbn Şenebûz bu konuda İbn Mücâhid'e ilk itiraz edenlerden biri olmuştur. İbn Şenebûz'un bu husustaki itirazı muhtemelen İbn Mücâhid ile akran olmaları ve aralarındaki kişisel husumetten kaynaklanıyor olmalıdır.

Farklı âlimlerde kıraatların yedi ile sınırlandırılmasına itiraz etmiştir. İbnü'l-Cezerî bu konuda şunları ifade eder: Bazı mütekaddim âlimler İbn Mücâhid'in kıraatları yedi ile sınırlandırmasını hoş karşılamamışlar ve bunu hata olarak kabul etmişlerdir. Bu âlimler şöyle görüş belirtmişlerdir: Eğer İbn Mücâhid, bu hususta bilgili olmayan kimseleri şüpheden kurtarmak için bu sayıyı yediden daha az veya daha çokla sınırlasaydı ya da bu husustaki maksadını açıklasaydı muhtemelen bu karışıklık olmazdı.⁸⁵

Mekki b. Ebi Talib, kıraat rivayet eden güvenilir ravilerin çok olduğunu ifade eder. Ona göre kıraatların sayısı daha fazla olacak şekilde tespit edilmesi mümkündür.⁸⁶

⁸³ Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*, 33.

⁸⁴ Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*, 33.

⁸⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kirâati'l-Aşr*, 35.

⁸⁶ Ebû Muhammed Mekki b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed el-Kaysî, *el-İbâne 'an Me'âni'l-Kirâât* (Daru'n-Nehda, 2007), 44.

Sonuç olarak kıraatların yedi ile sınırlandırılması eğitim açısından ve sahih kıraatların belirlenmesi hususunda faydalı olmuştur. Zira bu belirlenen kıraatların okunması kolay ve teveccüh görmüş kıraatlardır.

İbn Mücâhid kıraatları sınırlarken, şüpheli kıraatların terkedilmesi ve kesin olan kıraat versiyonlarını korumayı amaçlamıştır. Böylece İbn Mücâhid, Hz. Peygamber'den sağlam bir şekilde rivayet edilmiş kıraatları bırakan ve bu hususta ictihada tevessül eden kişilere karşı kıraatları korumayı amaçlamıştır.⁸⁷

Kıraatların yedi ile sınırlandırılması, başka sahih kıraatın olmadığı anlamına gelmez. Yedi kıraat dışında da kıraatı sahih olan imamlar vardır. İbn Mücâhid'in bu eseri kaleme aldığı üçüncü asrın ilk yarısına kadarki zaman diliminde yüzlerce kari ve imamın ismini saymak mümkündür.⁸⁸

SONUÇ

Kıraat ilmi, İslam dünyasında ortaya çıkan en önemli ilimlerden biri olarak kabul edilmiştir. Kıraat ilminin uygulanması erken dönemlerden itibaren başlasa da bu ilmin tedvin edilmesi hicrî 2 veya 3. yüzyılda gerçekleşmiştir.

Kıraat ilmi çerçevesinde birçok tartışma yapılmıştır. Kıraat ilminin tarihinde en şiddetli tartışma İbn Şenebûz ile İbn Mücâhid arasında gerçekleşmiştir. Bu iki âlim, hicrî üçüncü asrın ortaları ile dördüncü asrın başlarında Bağdat'ta yaşamıştır.

Bahsi geçen iki âlim arasındaki ihtilaflar, şâz kıraat ile okumanın cevazı çerçevesinde ortaya çıkmıştır. İbn Şenebûz, Kur'ân'ı şâz kıraatla okuma konusunda tanınmış bir âlimdi. İbn Mücâhid ise, mütevatir kıraatları savunan bir âlimdi. İbn Mücâhid ve İbn Şenebûz arasındaki tartışmalara dönemin devlet ricali de katılmıştır. İbn Mücâhid, kıraatları yediye indirerek, bu alanda önemli bir dömün noktası olmuştur.

Hz. Ebu Bekir döneminde birçok hafız/kurrâ sahabenin şehit düşmesi, Kur'ân'ın toplanmasını gerekli hale getirmiştir. Hz. Ebu Bekir döneminde yapılan çalışma sayesinde Kur'ân'ın metin yapısı korunmuştur.

Hz. Osman dönemine gelindiğinde farklı sebepler neticesinde kıraatlarla ilgili ihtilafların arttığı görülmüştür. Hz. Osman döneminki istinsah eylemi, tamamen kıraat

⁸⁷ Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*, 33.

⁸⁸ Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*, 33.

farklılıklarının ve yedi harf okumalarının ortaya çıkardığı ihtilaftan kaynaklanmıştır. Maksudı ise, mushafın tam tertibinin yapılması yanında, yedi harfin sınırlaması ile ferşi farklılıkların bütünüyle mushafa kaydedilmesidir.

Tabiîn döneminde birçok önemli kurrâ yetişmiştir. Söz konusu kurrâlar arasında kıraat imamlarından Abdullah b. Kesir, Asım b. Ebi'n-Necud, Abdullah b. Amir ve Ebu Ca'fer bulunmaktadır.

Tabiîn dönemi, genelde Mushaf, özelde ise kıraat düzenlemesinin tamamlanmış olduğu bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Kur'ân ve kıraat bağlamında en büyük sorun lahn olgusudur. Bu dönemde Kur'ân kelimelerinin manayı etkileyecek kadar hatalı okunduğu ve bazı sahih okumaların lahn olarak algılandığı görülmüştür.

Farklı ilimlerin tedvininin başladığı hicrî III. yüzyılda kıraat ilminin de tedvini hız kazanmıştır. Hicrî III. asırda kıraatların sayısı, İbn Mücâhid tarafından yediye indirilmiştir.

İbn Şenebûz, hem meşhur hem de şâz kıraatla okurdu. İbn Şenebûz, namazda isnadı sahih ise İbn Mesud ve Ubeyy'in mushafını okumayı caiz görüyordu. İbn Şenebûz, resmi mushafa muhalif olan şâz kıraatlarla okumayı caiz görürdü. İbn Şenebûz'un kıraatla ilgili görüşlerini doğru bulmayanlar, bir heyetle bir meclis toplamıştır. Bu mecliste Irak şeyhü'l-kurrâsı Ebû Bekir İbn Mücâhid, Vezir Ebi Ali İbn Mukle, alimler ve kadılar vardı. Onun hakkında bir tutanak yazıldı. Ona itiraf ettirdikten sonra tövbe ettirildi.

İbn Mücâhid'in kıraat ilmine yaptığı en önemli katkı, meşhur ve mütevâtir kabul edilen Kıraatları konunun otoritelerini ikna edecek *Kitâbü's-Seb'a fi'l-Kırâ'ât* adlı eserinde bir araya getirmiş olmasıdır. İbn Mücâhid şâz sayılan Kıraatları okuyanlarla mücadele ederek onları bu tutumlarından vazgeçirmeye çalışmıştır. O, konuyu siyasî otoritenin müdahalesini sağlayacak noktaya kadar taşıyarak İbn Şenebûz ve İbn Miksem gibi kimselerin şâz kıraatlar ile okumalarına engel olmaya çalışmıştır.

KAYNAKÇA

- Al İsmail, Nebil b. Muhammed İbrahim. *İlmu'l-Kıraat: Neşe'tuh Etravuh Eseruh fi U'lumi's-Şeriyye*. Mektebetu Tevbe, 1419.
- Altıkulaç, Tayyar. "İbn Mücâhid". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, ts. Erişim 06 Ocak 2022
- Altıkulaç, Tayyar. "İbn Şenebûz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, ts. Erişim 06 Ocak 2022
- Askalâni, İbn Hacer. *Fethu'l-Bari Şerhu Sahihi'l-Buhârî*. Riyad: Daru's-Salam, 2000.

- Dağ, Mehmet. “İbn Mücâhid’in Kıraat Ekollerini Yedi İle Sınırlaması: Eleştirel Bir Yaklaşım”. *Ekev Akademi Dergisi* 10/27 (2006).
- Ebû Hayyân, Esiruddin Muhammed el-Endelûsî. *el-Bahru ’l-Muhît fi ’t-Tefsîr*. Beyrût: Daru’l-Fikr, 2002.
- Hamevî, Yakût el-. *Mu ’cemu ’l-Udebâ*. Beyrût: Daru’l-Ğarb, 1993.
- İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdülhak. *el-Muharrerü ’l-Vecîz fi Tefsîri ’l-Kitâbi ’l-Azîz*. Beyrût: Daru İbn Hazm, ts.
- İbn Mücâhid, Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs b. Mücâhid et-Temîmî. *Kitabü ’s-Seb ’a fi ’l-Kıraat*. Beyrut: Dâru’l-Mea’rif, 2009.
- İbnu’l-Cezerî, Ebû’l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *en-Neşr fi ’l-Kırâati ’l-Aşr*. Beyrût: Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 2006.
- İbnu’n-Nedîm, Ebû’l-Ferac Muhammed Ebû Ya’kûb İshâk. *Kitabu ’l-Fihrist li ’bni ’n-Nedîm*. Beyrût: Daru’l-Marife, ts.
- İbnü’l-Cezerî, Şemsuddîn Ebu’l-Hayr Muhammed b. el-Cezerî. *Ğâyetu ’n-Nihâye fi Tabakati ’l-Kurrâ*. Beyrût: Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1932.
- Kastallânî, Ebü’l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr. *Letâifü ’l-İşârât li Fünûni ’l-Kıraat*. Memleketü’l-Ğarbiyyetu’s-Suudiyye: Merkazu’d-Dirasat, ts.
- Kaysî, Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed el-. *el-İbâne ’an Me ’âni ’l-Kırâât*. Daru’n-Nehda, 2007.
- Kılıç, Musrafa. *Kıraat-Tefsir İlişkisi Zamahşerî Örneği*. İstanbul: İfav Yayınları, 2005.
- Kırca, Celal. “İbn Ya’mer”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, ts. Erişim 16 Ocak 2022
- Okcu, Abdülmecit. “İbn Şenebûz: Hayatı, Kırâat İlmindeki Yeri ve Resmi Hatta Muhalif Okuyuşları” 42 (2014).
- Şükrî, Ahmed Halid vd. *Mukaddimat fi ’l-Kıraat*. Ürdün: Daru Ammar, 2001.
- Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr. *Câmiu ’l-Beyân ’an Te ’vili Âyi ’l-Kur ’ân*. 30 Cilt. Beyrut: Dâru’l-İhyâ, ts.
- Ünal, Mehmet. *Kur ’ân ’ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*. Ankara: Fecr Yayınları, 2005.
- Zehebî, Şemsüddîn Ebî Abdillah Muhammed b. Ahmed ez-. *M’arifetü ’l-Kurrâi ’l-Kibâr*. thk. Tayyar Altıkulaç. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.